

ÕIGLUSREDAKTSIOONIDEST PSALMIRAAMATUS: SISSE- JUHATUSEKS ÜHELE CHRIS- TOPH LEVINI HÜPOTEESILE¹

URMAS NÕMMIK

Christoph Levinist ja õiglusredaktsioonist. Viimastel aastatel on Vana Testamendi (VT) psalmide uurimine saavutanud erilise intensiivsuse; ikka enam räägitakse psaltrist kui terviklikust Iisraeli vagade “Palveraamatust”. Psalmide traditsiooniloolises uurimises on seejuures avanenud uus perspektiiv, mille ühele aspektile on juhtinud tähelepanu Christoph Levin. “Psalter ületab oma traditsiooniloolise haardeulatusega kõiki teisi Piibli raamatuid” — nende sõnadega alustabki ta oma artiklit psaltrist kui “Õiglase palveraamatust”² ja võtab siit järelduva VT teaduse ülesande kokku järgmiselt: “Asjakohase eksegeesi eesmärgiks peab olema psaltris sisalduvate äärmuste lepitamine. See on võimalik vaid siis, kui eksiili-

¹ Käesolev ülevaade põhineb autori magistritööl: “Die Gerechtigkeitsbearbeitungen in den Psalmen: Eine Hypothese von Christoph Levin formgeschichtlich und kolometrisch überprüft”, *Ugarit-Forschungen* 31 (1999), 443-535. Autor soovib siinkohal eriliselt tänada oma juhendajat prof dr Otto Kaiserit Marburgis, kellela poleks antud töö olnud mõeldav.

² Christoph Levin, “Das Gebetbuch der Gerechten: Literargeschichtliche Beobachtungen am Psalter,” *ZThK* 90 (1993): 355-381, siin 355.

eelset põhikihistust ja hiliseksiilijärgset aktualiseerimist mõistetakse ühe ajaloolise arengu astmetena.³ Levin viitab oma artiklis põhjaliku, vahest isegi kogu Psaltri intentsiooni suunava redaktsiooni olemasolule, mille eest vastutavad redaktorid lähtuvad õiglaste ja jumalatute ehk õelate vastandamisest (heebrea keeles vastavalt צדיקים, mitmuses צדיקים ja רשעים, mitmuses רשעים). Analüüsinud mõnd sellist vastandust sisaldavat psalmi, avardab Levin oma hüpoteesi veelgi ning varustab Psalmides hüüu- ja küsimärgiga kõik õiglasi ja jumalatuid kirjeldavad terminid, mida heebrea keeles on tõesti palju. Levini teesi uudsus ei seisne sarnase vastandamise avastamises — seda tunnevad kõik piibli lugejad —, vaid vastava kogu psaltrit hõlmava redaktsiooni väitmisel. Seni on ju püütud mitmest ajastust pärit kihistusi sisaldavaid psalme dateerida kas äärmiselt vanaks, vaat' et ugariti kirjanduse aegadest pärinevaks (nt Sigmund Mowinckel või Mitchell Dahood, SJ), või äärmuslikult nooreks, oletatavasti hellenismi kõrgajal või Makabite ajal kirjutatuks (aeg-ajalt nt Bernhard Duhm või Charles August ja Emilie Grace-Briggs). Selliseid terviklikult enne või eriti pärast eksiili kirjutatud laule on loomulikult üksjagu, ent tihti tuleb psalmides siiski näha eri ajastutest pärit kihistusi — mitmest salmist koosnevaid lõike või vahel ka üksikuid sõnu. Seega on pilt VT Laulude tekkeajast palju kirevam ning ajalisel ulatuslikum kui esmapilgul võiks tunduda. Eriti filigraanse teksti- ja kirjanduskriitilise töö poolest sel alal tuleks esile tõsta kindlasti juba nimetatud Briggsi⁴ kommentaari, aga ka üht nooremat psalmieksperti — Klaus Seyboldi⁵ —, kes erilisel arvestab just psalmide redaktsioonilooga.

³ *Ibid*, 358.

⁴ Charles August ja Emilie Grace Briggs, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Psalms*, ICC (Edinburgh: T. & T. Clark, 1969).

⁵ Klaus Seybold, *Die Psalmen*, HAT I/15 (Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 1996).

Niisiis, kui me otsime VT Lauludest nimetatud õiglaste-õelate vastandite paare, tõusevad esile järgmised psalmid: 1; 7; 11; 31; 32; 34; 37; 58; 68; 75; 97; 125 ja 146. Nendest Ps 34 ja 37 on akrostihhoniid ehk tähestikulised luuletused, mis peavad olema kirjutatud tervikuna ning millesse redaktsioonid ei saa puutuda.⁶ Et tegemist on ajakirjaartikliliga, siis piirdume ühe näite lähema analüüsiga (Ps 97), teisi psalme ainult puudutame. Olgu see artikkel sissejuhatajaks nn õiglusredaktsioonide probleemi, millele hinnangu andmisest kujuneb psalmiteaduses lähematel aastakümnetel kahtlemata oluline teema. Milles aga enam ei tule kahelda, on tõsiasi, et VT luule ja laulude kirjutamine, lugemine ja täiendamine kujutab endast väga pikaajalist ning mitmekihilist protsessi, mis algab juba kaanani perioodil ja kestab ilmselt 2.-1. sajandini eKr.

Kolomeetriast. Enne kui vaatleme lähemalt Ps 97, vajaks tutvustamist aga üks spetsiifiline VT poetilist kirjandust puudutav uurimismeetod — kolomeetria. Olgugi et kaasajal VT luule uurimises pole ühtne arvamus selle meetodi suhtes veel välja kujunenud, on artikli autori seisukoht Otto Kaiseri suunamisel, eelkõige aga selle meetodi praktilise kasutamise järel kujunenud positiivseks. Meetod on VT teaduses tänasel päeval kaunis värske, seda enam, et esimesena rakendasid seda psalmide juures hoopis ugariti poetiliste tekstide uurijad Oswald Loretz ja Ingo Kottsieper, võttes aluseks konsonantide arvu värsiridades ning ugariti (nagu ka vanaheebrea) luules ette tuleva parallelismi printsiibi.⁷

Väikseimat poeesias kasutatavat ühikut, värsirida või hemistihhoni, nimetatakse kolomeetrias kooloniks ning parallelismi puhul räägitakse vastavalt kahe- ja kolmerealistest värsidest ehk bi- ja trikoolonitest. Kui loendada ühes koolo-

⁶ Vrd Levin, “Das Gebetbuch der Gerechten”, 370.

⁷ Värsiridade paralleelne ülesehitus, kus mõte antakse edasi kahe-kolme antiteetilise, sünteetilise või sünonüümse aspekti abil. Lähemalt vt Kristiina Ross, *Uni Jeruusalemmas: valik heebrea luulet* (Tallinn: Aviv, 1996), 12-13.

nis sisalduvad konsonandid ja võrrelda tulemust teiste koolonite konsonantide arvuga, arvestades samas muidugi ka bi- ja trikoolonite vaheldumisega, siis toob tekkiv skeem välja luuletuse nn nõrgad kohad ehk koolonid, kus konsonantide arv on liiga väike või liiga suur.⁸ Autori kogemus näitab, et liiga lühikeseks, loomulikult pidades silmas kogu luuletuse struktuuri, tuleb lugeda koolonit, mille pikkus ei ületa 11 konsonanti, ja liiga pikaks sellist värsirida, mille pikkus ületab 17 konsonanti. Samas on kõrvalekalded reeglist lubatud luuletuste algus- ja lõpuridades ning tekstiosi eraldavates koolonites, rääkimata hiliseksilijärgsest luulest, kus korrapära hakkab täiesti kaduma. Reeglina on luuletuse või vastavalt luuletuse algkihistuse lõpurida pikem eelnevatest.⁹

Kolomeetria eelis psalmide meetrika arvestamise ees on suhteliselt suurem adekvaatsus — konsonantide lugemisel on raskem eksida kui meetrilise struktuuri kindlakstegemisel (muidugi tuleb lisaks veel tekstikriitika abil jälgida sõnade kirjaviisi õigsust või eripära, *mater lectionist* jne). Meetrika kriteeriumide väljaselgitamises teatavasti ei valitse tänaseni lõplikku üksmeelt. Loomulikult ei tohi kasutada kolomeetria üksi, sest saadud kolomeetiline skeem tundub esmapilgul täiesti arusaamatu. Seda tuleb alati rakendada kooskõlas kõigi traditsiooniliste uurimismeetoditega, milleks

⁸ Kolomeetria juurde: Oswald Loretz, Ingo Kottsieper, *Colometry in Ugaritic and Biblical Poetry: Introduction, Illustrations and Topical Bibliography*, UBL 5 (Altenberge: CIS-Verlag, 1987), ja Oswald Loretz, *Die Psalmen, Teil II: Beitrag der Ugarit-Texte zum Verständnis von Kolometrie und Textologie der Psalmen, Psalm 90-150*, AOAT 207/2 (Neukirchen-Vluyn: Butzon&Bercker Kevelaer, Neukirchener Verlag, 1979).

⁹ Seda tähelepanekut toetavad ka Baruch Margalit, *A Matter of 'Life' and 'Death': A Study of the Baal-Mot Epic (CTA 4-5-6)*, AOAT 206, (Neukirchen-Vluyn: Butzon&Bercker Kevelaer, Neukirchener Verlag, 1980), 225jj; Otto Kaiser, *Einleitung in das Alte Testament: Eine Einführung in ihre Ergebnisse und Probleme* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1984⁵), 328, ja Hermann Gunkel, *Einleitung in die Psalmen: Die Gattungen der religiösen Lyrik Israels*, zu Ende geführt von Joachim Begrich (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1985⁴), 12.

eeskätt on uuritava psalmi võrdlemine VT kirjakohtades esinevate sõnaliste ja mõisteliste paralleelidega või selle psalmi enda sisulise ülesehituse tähelepanelik analüüs. Unustada ei tohi niisiis parallelismi, lisanduvad kõikvõimalikud grammatilised ja poetoloogilised iseärasused — kui kõiki neid aspekte koos vaadelda, siis näib psalmi kolomeetriline skeem üsna selgelt toetavat selle kompositsioonilisi või redaktsioonilisi iseärasusi.

PSALM 97 JA TEISED

Psalm 97. Nn troonileasumispsalmis 97 kohtame salmides 10-12 õiglaste ja õelate vastandamist ning oma koha on laulu kontekstis hõivanud ka hassiidid — s10 (יִתְּוֹן, “tema vagad”). Kõigepealt olgu järgnevalt näitena toodud selle psalmi kolomeetriline skeem, mida võib võrrelda BHS-i¹⁰ masoreetliku tekstiga ning piibli viimase eesti-keelse tõlkega. Skeemis on kaldkirjas välja toodud psalmi teine, kolmas ja neljas redaktsioon, viimased kaks, nii hassiide kui õiglaste-õelaid sisaldavad täiendused, rasvaselt:

1a	yhwh mlk tgl h'rš	14
1b	yšmḥw 'yym rbym	13
2a	ᶜnn wᶜrpl sbybyw	14
2b	šdq wmšpṯ mkwn ks'w	16
3a	's lpnyw tlk	10
3b	wtlḥt sbyb šryw	13 (15)
4a	h'yrw brqyw tbl	13
4b	r'th wṯl h'rš	12
5a	hrym kdwnḡ nmsw	13
	mlpny yhwh	9
5b	mlpny 'dwn kl h'rš	15

¹⁰ *Biblia Hebraica Stuttgartensia.*

6a	<i>hgydw hšmym šdqw</i>	14
6b	<i>wr'w kl h^cmym kbwdw</i>	16
7a	<i>ybšw kl ^cbdy psl</i>	13
	<i>hmtllym b'lylym</i>	15
7b	<i>hštḥww lw kl 'lhym</i>	15
8a	<i>šm^ch wtšmḥ sywn</i>	13
	<i>wtḡlnh bnwt yhw^dh</i>	15
8b	<i>lm^cn mšptyk yhw^dh</i>	14
9a	<i>ky 'th yhw^dh ^clywn ^cl kl h'rš</i>	22
9b	<i>m'd n^clyt ^cl kl 'lhym</i>	17
10a	<i>'hby yhw^dh šn'w r^c</i>	14 (13)
10b	<i>šmr npšwt ḥsydyw</i>	14 (18)
	<i>myd rš^cym yšylm</i>	13
11a	<i>'wr zr^c lšdyq</i>	11
11b	<i>wlyšry lb šmḥh</i>	12
12a	<i>šmḥw šdyqym byhw^dh</i>	15
12b	<i>whwdw lzkr qdšw</i>	13

Tekstikriitika võimaldab kirjutada sõna **טָבִיב**, “ümberringi”, s3b ka koos possessiivsuffixsiga **טָבִיבִי**, “tema ümber”, nagu seda tuleb ette mõnedes heebrea käsikirjades, mistõttu pikeneks koolon kahe konsonandi võrra (vrd s2a). S10a praegune masoreetlik kuju **אֶהְבֵּי יְהוָה שְׂנְאֵי רַע**, “kes armastate Jahvet, vihake kurja”, on ilmselt ümberkirjutamiste käigus saanud kannatada ning BHS-i esitatud variant **אֶהְבֵּי יְהוָה שְׂנְאֵי רַע**, “Jahve armastab kurja vihkajaid”, sobib psalmi konteksti paremini, lisaks oleks ka kooloni konsonantide arv sel juhul 13, mitte 14. Septuaginta lisab s10b algusesse sõna “Issand” ehk heebrea **יְהוָה**, tänu millele pikeneks koolon nelja konsonandi võrra. S11a sõna **וְרַע**, “külvatud”, jääb siin seoses arusaamatuks ning seda tuleks lugeda vastavalt BHS-i parandusele **וְרַח**, “koidab”.

Vaadeldava troonileasumispsalmi juures torkab kohe silma, et see jaguneb sisuliselt vähemalt kolme ossa:

1) ss 1-5, alguses kuninglik proklamatsioon “Jahve on kuningas” ja sisuks teofaania kirjeldus;

2) ss 6-9 kirjeldavad Jumala ilmumise erinevat toimet, lasevad Siionil rõõmustada ning ülistavad Jahve ülevust;

3) ss 10-12 ei vaatle enam Jahve universaalset väge, vaid hoopis vagade (s 10) ja õiglaste (s 11) osa rõõmust, mille nad on välja teeninud enese kurjale vastandamise eest.

Need kolm teemaarendust seotakse omavahel kahe sõna abil: גיל, “rõõmustama”, ja שמח, “ilutsema”: s1 kutsub kogu maailma üles rõõmustama, salmis 8 teevad seda ainult Siion ja Juuda tütreid, salmides 11j aga hoopis spetsiifilisemalt õiglased. Samuti seovad psalmi näiliseks tervikuks mõisted קָדַשׁ, “õiglus” ja מִשְׁפָּט, “kohtupidamine”, mis salmides 2; 6 ja 8 on ühemõtteliselt seotud Jahve enda õigluse ja õigusega, ss 11j kajastavad aga justkui meelevaldse järelalusena eelnevatest salmidest juba teistsugust suhet õiglusesse — Jahve õiglus suunatakse konkreetselt ainult neile, kes ise talitavad õiglaselt ning Jahvest on saanud õiglaselt tasuja.¹¹

Jälgides kolomeetrilist skeemi, näeme, et salmides 1-5 esitatud teofaania kirjeldus lõpeb ebareeglipärase trikoolooniga s5 (keskmine koolon 9 konsonandiga on liiga lühike). S5ab puhul tekib loomulikult kohe kahtlus, kas מִלְפָּנֵי יְהוָה, “Jahve palge ees”, pole tagantjärgi lisatud s5b מִלְפָּנֵי אֲדוֹן, “Issanda palge ees”, eeskujul ning trikooloni probleem olekski kõrvaldatud.¹² S9 pakub aga siinkohal alternatiivset lahendust, nimelt langeb selle salmi silmatorkav pikkus (22+17 konsonanti, kusjuures esimest rida pole võimalik

¹¹ Intentsiooni muutus on nii järsk, et Jörg Jeremias, *Das Königtum Gottes in den Psalmen: Israels Begegnung mit dem kanaanäischen Mythos in den Jahwe-König-Psalmen*, FRLANT 141 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987), 141 soovib psalmi lugeda hoopis tagant ettepoole.

¹² Nii on arvanud ka BHS; Hermann Gunkel, *Die Psalmen* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968⁵), 426; Bernhard Duhm, *Die Psalmen*, KHKAT XIV (Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 1922²), 357; Hans-Joachim Kraus, *Psalmen*, BK XV (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1978⁵), 839; Seybold, *Die Psalmen*, 383.

kaheks kooloniks jaotada) raamist täiesti välja. Kõige lihtsam on seda asjaolu selgitada faktiga, et luuletuste viimased read võivad olla pikemad kui eelnevad,¹³ millest järelduks, et ss 5 ja 9 on olnud vastavalt kunagise põhikihistuse ja selle esimese täienduse lõpuread.¹⁴ Salmide 10-12 puhul on täheledatav vaheldus trikooloni ja kahe bikooloni vahel ning ka s 11 suhteline lühidus. Siinne ebakorrapära on aga lihtsalt seletatav heebrea hiliseksiilijärgse luule vabama vormiga.¹⁵ Nagu ülal öeldud, on need salmid sisuliselt üksteisest eristatavad “vagade” (s 10) ja “õiglaste” (ss 11j) poolest, kokkuvõttes eralduvad need kolm salmi aga rõhuasetuselt selgelt kogu eelnevast psalmist.

Nüüd tuleks niisiis kontrollida väidet, et Ps 97 jaguneb vähemalt neljaks kihistuseks: põhikihistus ss 1-5, esimene täiendus ss 6-9 ja õiglaste poolt lisatud ss 11j ning kõige viimaks hassiidide poolt lisatud s 10. Esimese tõestusvõimaluse pakub Ps 97 võrdlemine teiste VT laulude ja kirja-kohtadega. Selgub asjaolu, mida ei saa ignoreerida ükski eksegeet: see on loomult nn antoloogiline psalm,¹⁶ kus tsiteeritakse kas sõna-sõnalt või kaudselt teisi pühakirja kohti (vrd nt 2b - Ps 89:15; 3a - Ps 50:3; 4a - Ps 77:19; 6 - Ps 50:6 ja Js 40:5; 8 - Ps 48:12; 9 - Ps 83:19 ja 47:3 jne). Selliseid viiteid on niivõrd palju, et ei teki kahtlust — psalm on kirjutatud ilmselt eksiilijärgsel ajal, mil olemasolev pärimus oli juba küllalt rikas ning selline luuletamisviis populaarseks saanud. Sealjuures tundub aga olevat salmides 6-9 sõnasõnalisi tsitaate rohkem kui salmides 1-5, mis võiks ju

¹³ Vt märkus 9.

¹⁴ Enam-vähem nii on arvanud ka E. Lipinski, *La royauté de Yâhwé dans la poésie et le culte de l'Ancien Israël*, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren XXVII/55 (Brüssel, 1965), 175j.

¹⁵ Vrd nt Ps 1, kus puudub igasugune kolomeetriline reeglipärasus.

¹⁶ Siinkohal tahaks eriti esile tõsta kommentaari: Alfons Deissler, *Die Psalmen* (Düsseldorf: Patmos Verlag, 1984⁴), 382; sama rõhutavad aga ka Gunkel, *Die Psalmen*, 425j; Duhm, *Die Psalmen*, 356j.

toetada hüpoteesi, et ss 6-9 on hilisemad. Täiesti arvestatava hulga paralleele pakub VT samuti salmidele 10-12 (10a - Ps 11:5 ja 145:20; 10b seostest hassiididega vt allpool, psalmidest võib aga tuua näiteks 31:24; 37:28 ja 86:2; 11b - Ps 32:11 ja 64:11; 12a - Ps 32:11; 64:11; 68:4; 12b - Ps 30:5). Tähelepanelik lugeja märkab kindlasti, et enamus neist paralleelkirjakohtadest on ära toodud ülal, õiglaste-õelate vastandamist sisaldavate psalmide loetelus. Seega on allusioonid teistele psalmikohtadele pärit pigem hilisest hassiidide või õiglusredaktsioonidest ja ss 10-12 võib lugeda ka hilisemateks. Eriliselt tuleks rõhutada, et teistes troonileasumispsalmides (Ps 29, 47, 93, 96, 98 ja 99) pole kuskil mainitud ei "vagasid" ega "õiglasi" — nad lihtsalt pole kuulunud selle žanri juurde ning see tõestab piisavalt nende hilisemat lisandumist 97. psalmile.

Analüüsides süntaksit ja grammatikat, selgub, et salmides 8 ja 9 toimub üleminek kolmandalt isikult teisele, mis seisab palvekeele teenistuses ja justkui lõpetaks eelnenud luuletuse. Järgnev s 10 mõjub juba uue algusena ja eristub ülejäänud psalmist veel ka oma hümnilise iseloomu poolest: kaks koolonit sisaldavad partitsipiaalset nominaallauset ja viimane koolon võtab selle iseloomulikult kokku imperfektiga rea lõpus (vrd Ps 146:6b-9a). Salmid 11 ja 12 on aga hoopis teist laadi, sisaldades kaht perfektiga inverteeritud verbaallauset ja kaht käsklause.

Me ei peatu siin lähemalt salmide 1-9 kolomeetrilistel, grammatilistel või teoloogilistel üksikasjadel,¹⁷ vaid piirdume väitega, et need on põhimõtteliselt kirjutatud kahes osas (ss 1-5 ja 6-9) eri aegadel, aga kindlasti pärast eksiili: umbes 4.-3. saj eKr. Hulk eksegeete on omistanud eksiilijärgsetele autoritele terve psalmi¹⁸ või siis vähemalt salmid 7-9 ja

¹⁷ Pikemalt autori magistritöös lk 9-23.

¹⁸ Nii märkuses 16 nimetatud, aga ka Jeremias, *Das Königtum Gottes in den Psalmen*, 138jj.

10-12.¹⁹ Kõige rohkem on aga esile tõstetud hilisemaid lisandusi salmides 10-12 või neist sõltuvalt hinnatud psalmi tervikuna väga nooreks. Et ss 10-12 on tervenisti hiliseksiilijärgset päritolu ja varasemale psalmile lisatud, on väitnud üle saja aasta tagasi vaid Franz Delitzsch ning päris uuemal ajal Levin, Seybold ja Lipinski.²⁰

Tulles veel tagasi salmide 10-12 juurde, tuleb märkida nendes aset leidvat rõhuasetuse järsku muutumist: kui ss 1-9 taustaks on pigem Iisraeli rahvas, kes röömustab Jahve õiglase kohtu üle, siis ss 10-12 taga peitub hoopis individuaalsem lähenemine: kogu rahvast on eraldunud “õiglased” ja “vagad”, st rahvas sisaldab hilisemate autorite nägemust mööda ka hulga õelaid ning nendele peab Jahve kätte maksma. Kui lugeja loeb Psaltrit tervikuna, siis ta juba teab, kes on need õiglased — nende kohta on kõik öeldud 1. Psalmis —, need on Jahve Seaduse (Toora) kuulekad järgijad. Selles kontekstis muutub eriti selgeks vahe salmide 1-9 ja 10-12 vahel. Ometi on ka Iisraeli rahva grupeerumine toimunud pikema aja vältel ja üha süvenenud (kes siis ei mäletaks Jeesuse aegseid kirjatundjaid ja varisere). Nii on oma grupi moodustanud ka hassiidid, “vagad”, kelle aktiivne tegevus on esmalt nähtav alles 2. saj eKr.²¹ Samal ajal

¹⁹ Levin, “Das Gebetbuch der Gerechten”, 364jj leiab siin väga vana kihistuse salmides 2a, 3a, 4, 5aα b, millele on lisatud teofaania kirjeldus ss 1-7*, hiljem s 9 ja 5ab, siis eksiilijärgsed ss 6b, 8 ja 7a ning viimaks ss 10-12*, millest 10ab on kõige noorem. Psalmi harutavad osadeks ka nt Lipinski, *La royauté de Yahwé*, 173jj; Loretz, *Die Psalmen*, Teil II, 64j; ja Seybold, *Die Psalmen*, 383, tehes seda aga kõik erinevalt.

²⁰ Franz Delitzsch, *Biblischer Commentar über die Psalmen* (Leipzig: Dörffling und Francke, 1883⁴): 659j. Teiste kohta vt eelmist märkust.

²¹ Nii dateerivad hassiide uurimise klassikud Emil Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.-A.D.135)*, A New English Version Revised and Edited by Geza Vermes & Fergus Millar, Vol 1 (Edinburgh: T. & T. Clark, 1973), 157 ja Martin Hengel, *Judentum und Hellenismus: Studien zu ihrer Begegnung unter besonderer Berücksichtigung Palästinas bis zur Mitte des 2. Jh-s vChr*, WUNT 10 (Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 1973²), 320 lähtuvalt Antiochos IV usuediktist tulenevatest tagakiusamistest.

polnud aga VT-i psalmide nagu ka teiste raamatute (vrd Hanna kiituslaulu 1Sm 2:1-10) kirjutamise protsess veel lõppenud, ehkki üsna pea toimus VT-i teksti lõplik kanoniseerimine. Hassiidid olid ilmselt ühed viimastest, kes lisasid oma rõhuasetused VT-i kirjanduse juba niigi rikkasse, sadadesse aastatesse ulatuvasse pärimusse. Seetõttu ei ole minu arvates võimalik näha ss 10-12 ühtse tervikuna, vaid s 10 on lisatud hassiidide poolt veel 2. saj eKr. Õiglusredaktsioonid on aga ilmselt juba eksiili ajal alguse saanud mitu sajandit kestnud nähtus.

Teised näited Psaltris. Ps 97, nagu juba öeldud, ei ole ainus õiglusredaktsioonide esindaja Psaltris, õigupoolest ei saakski olla, sest ainult vastavate õiglast-õelat vastandavate paaride hulk Lauluraamatus võiks osutada ulatuslikumate täienduste olemasolule. Kuna siinkohal pole ruumi neid näiteid pikemalt lahata, olgu nad lihtsalt nimeetatud. Vanemast heebrea traditsioonist laenatud elementidest kokku seatud psalmis 146 torkavad silma ss 8b ja 9b. Vaatamata õiglaste ja õelate vastandamisele mõjub esimene neist psalmi orgaanilise koostisosana, teine aga sisuliselt (õela teema rõhutamine ja Jahve nime vältimine) ja süntaksi sobimatuse tõttu üleliigse võõrkehana muidu suurepärase partitsipiaalse hümnid koosseisus. Kolomeetria näitab, et s 9b on algses trikoolonite süsteemis neljanda liikmena üle. Üllatuslikult räägib see salmiosa selles luuletuses ainsana Jumalast negatiivselt.²²

Nagu Ps 97, nii torkab sisulise nihke ja intentsiooni ümbersuunamise poolest silma ka kaebelaul Ps 7. Lähemal vaatlusel ilmneb, et selle salm 10a on tõenäoliselt õiglusredaktori lisand juba olemasolevale liitpsalmile (ss 2-6; 7-12 ja 13-17). Antud väite poolt räägib asjaolu, et üldiselt puudub kaebelauludes õiglaste-õelate vastandamine, samuti erinevad salmid 10-12 ülejäänud psalmist kolo-

²² Kõikidest järgnevatest näidetest lähemalt vt autori magistritööd.

meetriliselt. Teksti- ja kirjanduskriitiliselt veel komplitseeritumas Ps 31 on põhikihistust, mis tõenäoliselt oli kokku seatud usalduslaulust, haigusepalvest ja hümnalistest salmidest 20, 22j, korduvalt üle töötatud. Nii kuuluvad nüüd laulu koosseisu õelate hävitamist taotlevad ss 18 ja 19 ning hassiididele suunatud ss 24 ja 25. Selgelt joonistub välja nende salvide liigne kolomeetiline pikkus. Psalmi konkreetsele situatsiooni ei sobi nende universaalne väljenduslaad, rääkimata pisut nooremast sõnavarast.

Eeldades, et õiglaste ja õelate vastandamine on märk redaktsioonilisest laiendusest, leidub sellest näiteid veel psalmides 32 (ss 10j); 68 (ss 3j); 75 (ss 5j, 11) ja 104 (s 35a). Psalmide 11; 58 ja 125 puhul on tõenäoliselt tegemist tervenisti õiglaste ringkondadest pärinevate lauludega.

ÕIGLUSREDAKTSIOONIDE AEG, ULATUS JA TEOLOOGILINE EESMÄRK

Psalm 1. Erilist positsiooni evib Psaltris nii oma asukoha kui konkreetsuse poolest muidugi Ps 1 (on kaks teed: õiglaste ja õelate oma, vaid üks neist on õige), millest tegelikult peaks alustama õiglusredaktsioonide kavatsuste uurimist. Ilmselt on just see psalm võtmeks ka õiglusredaktsioonide dateerimisele. Kuna tegemist on tarkuskirjanduse hilise esindajaga — nagu teadlased üldiselt arvavad (parallelism ja kolomeetiline reeglipära peaaegu puuduvad, ainsaks sisuks on siin õiglaste-õelate vastandamine, kusjuures loogilise ülesehituse poolest erineb see nt Jr 17:5-8 kirjakohest, psalm on kohati pigem proosa kui luule jne) —, siis peaks järgnev arutluskäik ehk natuke valgust tooma meie redaktsioonide aja, ulatuse ja eesmärgi küsimusse.

Õiglusredaktsioonide eesmärgi on kõige paremini välja toonud Marvin E. Tate, öeldes Ps 97:10jj kohta: “Kogu psalmi raison d’être leidub just neis salmides”; nendes paljas-

tatakse põhjus, miks meie redaktorid on psalme täiendanud just nii ja just selliste salmide abil.²³ End vagaks pidavate lugejate jaoks peitus nende psalmide *raison d'être*, raskuspunkt, just nimelt rõõmus õelate oodatava ja loodetava hukkamineku ning õiglaste ülendamise üle. Ainult see pidigi Jahve kõigevägevast õiglusest järelduma. Õiglusredaktorid kirjutasid oma veendumusest tulenevad järeldused lauludesse tagantjärgi varjamatult ja ühemõtteliselt sisse. Seetõttu pole ka imekspandav, et nende laienduste väljenduslaadi iseloomustavad subjektiivsus ja *via negationis*.²⁴

Laulude töötlejatel on igal juhul õnnestunud psalmid nii ümber kujundada, et nende poolt asetatud rõhk muutub valitsevaks; polnud vaja ümber kirjutada tervet psalmi, vaid piisas vastava märkuse lisamisest vajalikku kohta. Üsna tugev on seos just pärast eksiili õitsele puhkenud tarkuskirjandusega (õpetus jumalakartlikkusest ja õigluse õnnistusest), mis on kujundanud ju nt ka Ps 34 ja 37 koos teiste akrostihhonidega. Sarnased tendentsid kestavad edasi, leides väljenduse veel ajaarvamise vahetusest pärinevas Qumrani psalmikirjanduses. Igal juhul on siin käsitletavad redaktorid teinud palju selleks, et psaltrist saaks "õiglaste lauluraamat".²⁵

Suhe kogu Psaltri redigeerimisse. Meie poolt käsitletavad redaktsioonid on märk sellest, et psaltrit (nagu on näidanud vastavad uuringud), samuti nagu kogu VT, on kuni hellenistliku ajani ulatuslikumalt redigeeritud, kui veel 30 aastat tagasi arvati. Nii tekib küsimus, kas me saamegi neid nn õiglaste üldse kitsamas mõttes "redaktoriteks" pida-

²³ Marvin E. Tate, *Psalms 51-100*, WBC 20 (Waco, Texas: Word Books Publisher, 1990), 520.

²⁴ Nii ütleb Ps 97:10jj kohta Jeremias, *Das Königtum Gottes in den Psalmen*, 141.

²⁵ Levini artikli pealkiri.

da või kui ulatuslik oli see terveid põlvkondi haaranud VT ümberkirjutustöö. Selgitada tuleb uuema psalmiuurimise valguses üha aktuaalsemaks muutuvat küsimust psaltri ülesehituse kavakindlusest.²⁶ Eelöeldu põhjal oleks lihtsam arvestada pigem ajaliselt suurema redaktsioonide hulgaga, mis algas juba enne Ps 1 lisamist psaltrile, kui üheainsa isiku või koolkonna redaktsiooniga. See teologiseerimise ja üldistamise protsess on pikem ning sai alguse ilmselt juba eksiili ajal.²⁷ Küsimus, millises ulatuses aga toona eksisteerisid Psalmide kogumikud, ootab veel vastust.

Esimene põhjus, miks küsimus redaktsioonide suhest üksikpsalmidesse või kogu psaltrisse ei ole lihtsalt vastata-
v, on tähelepanek, et õiglase-õela vastandite paari sisse-
toomine ei ole seotud ühegi konkreetse psalmikirjanduse
žanriga. Muidugi on loogiline, et nt õelad esinevad kaebel-
lauludes tihedamini, kuna teemaasetus ning vastavate lau-
lude osakaal psaltris lihtsalt nõuavad seda (nt Ps 7 ja 31).
Kuid seda teemat puudutavad ka teised psalmižanrid: troonile-
asumispsalm 97, tänulaul Ps 32, hümnid Ps 104 ja 146,
palverännakulaul Ps 125, eelkõige aga tarkuskirjanduslikud
Ps 1, 37 ja 119, kui nimetada ainult väheseid. Samas piirdub
õiglase-õela vastandamine ühe žanri piires tihti ainult ühe
või kahe lauluga.

Teiseks on redaktsioonid või siis vähemalt ütlused
õiglase-õelate kohta psaltris üsna ühtlaselt jaotunud. Esi-
meses psalmiraamatus on neid küll kõige tihedamini (kui

²⁶ Vt eriti Erich Zengeri ja Bernd Janowski kirjutisi kogumikus Erich Zenger, Hrsg, *Der Psalter in Judentum und Christentum* (Freiburg, Basel, Wien, Barcelona, Rom, New York: Herder, 1998), 1-57 (“Der Psalter als Buch: Beobachtungen zu seiner Entstehung, Komposition und Funktion”) ja 381-420 (“Die 'Kleine Biblia': Zur Bedeutung der Psalmen für eine Theologie des Alten Testaments”); veel Erich Zenger, “The Composition and Theology of the Fifth Book of Psalms, Psalms 107-145,” *JSOT* 80 (1998), 77-102, ja muidugi Levini artiklit.

²⁷ Nii Otto Kaiser, “Einfache Sittlichkeit und theonome Ethik in der alt-testamentlichen Weisheit,” *NZStH* 39 (1997), 115-139.

esimesed kaks psalmi välja jätta, leidub vastandite paar kuues laulus ja üht või teist gruppi mainitakse 12 laulus), samas kui kolmandas raamatus esineb neid vähem (ainult neljas laulus, sh aga Ps 75). Teises raamatus on peale Ps 58 ja 68 puudutatud veel seitse laulu, neljandas peale Ps 97 ja 104 viis ja viiendas raamatus peale Ps 119; 125 ja 146 veel kümme psalmi. Ükski viiest raamatust ei tundu olevat redaktorite poolt üle töötatud plaanipäraselt.

Siinkohal veel kaks meie teemat puudutavat märkust: nn Aasafi psalmides (50; 73-83) jääb õiglaste ja õelate teema episoodiliseks (ainult Ps 50; 73; 82), olgugi et nende hulka kuulub ka Ps 75. Seevastu on õelaid mainitud vahetult enne (72:7) ja pärast (84:11) Aasafi psalme. Kas need psalmid on ühendatud Aasafi nime alla hiljem, kui õiglusredaktorid oma täiendusi tegid? Või ei tundnud redaktorid huvi Aasafi psalmide ümberkujundamise vastu? Esimene võimalus näib tõenäolisem. Seega toimus suur hulk õiglusredaktsioone enne, kui traditsioon hakkas psalme omistama autoritele minevikust.

Teine tähelepanek puudutab psaltri nn lõpuhallelit, kokkuvõtvat kiitust, Ps 146-150 ja sissejuhatavat Ps 145. Kui esimeste psalmiraamatute puhul on veel võimalik, et mõned õigluse teemat arendavad lisandid on nooremad kui vastav psalmide kogumik (kindlasti on see nii Ps 1 puhul), siis viimaste laulude juures torkab silma, et õiglusredaktorid on siin sekkunud vähe (ainult Ps 145:20; 146:9b; 147:6). Siin võiks ju oodata vastavalt psaltri esimesele psalmile tervet õiglustjumalatust selgitavat lõpulaulu. See aga puudub ning tähelepanuvääriv on hoopis hassiide puudutavate märkuste kuhjumine (enamus VT hassiidide kirjakohti on just siin: Ps 145:10,17; 148:14; 149:1,5,9²⁸). Järelikult on viimast psalmiraamatut kujundanud ilmselt hassiidid või neile lähedal seisvad grupid. Vastusena küsimusele, miks ei mängi

²⁸ Väljaspool psaltrit üldse ainult kuus korda, psalmides veel 31:24; 32:6; 97:10.

nad mingit rolli esimeses psalmis,²⁹ on lihtsaim oletus, et Ps 1 on koos esimese (nelja?) psalmiraamatuga vanem kui Viienda Psalmiraamatu kompositsioon ja selle lõpuhallel 145*; 146-150. Kolmas võimalus — õiglusredaktsioonid on nooremad kui kogu psaltri komplekteerimine — on hassiidlike redaktsioonide hilise päritolu ning õiglusredaktsioonide plaanipäratu esinemise tõttu välistatud.

Seega on mõeldav skeem, milles Psaltri lõppredaktor on kasutanud varem alguse saanud õiglusredaktsioone enda huvides. Kuna aga Psaltri kujunemine ei olnud ühekordne sündmus, vaid kauakestev protsess, siis tuleb tunnistada, et õiglusredaktsioonid ja psaltri terviklik redaktsioon täiendasid üksteist pikema perioodi jooksul.

Aeg ja koht. Õiglaste-õelate vastandamine muutus tasapisi aktuaalseks eksiili ajal, mil Iisraeli rahvas pidi leidma mooduseid oma saatusega toimetulekuks, ning järgnevate sajandite jooksul selle vastanduse tähtsus üha kasvas. Kindlasti saavutas nende mõttearenduste toomine psalmidesse koos õiglaste esiletõstmisega kõrgpunkti enne hassiidlike gruppide teket ehk siis hiljemalt 3.-2. saj alguses eKr.³⁰ Tõenäoliselt võeti suurem osa redaktsioone ette juba 4.-3. saj ja need peaksid olema tihedalt seotud 4. saj alguse saanud teo ja tagajärje seose üle peetud ägedate vaidlustega,³¹ mille käigus end õiglasteks nimetavad vagad tõstsid üha enam häält. Nii peegeldavad vanemad õiglusredaktsioonid deuteronomistlik-deuteronomilistest ajaloo-

²⁹ Need küsimused häirivad pisut Zengeri nägemust psaltri kavakindlast raamimisest Psalmide 1-2 ja 146-150 abil. Vrd Zenger, "Der Psalter als Buch", 31.

³⁰ Otto Kaiser, *Grundriss der Einleitung in die kanonischen und deuterokanonischen Schriften des Alten Testaments*, Band 3: *Die poetischen und weisheitlichen Werke* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1994), 19j, 61. Vt ka märkust 21.

³¹ Iiobi raamatu põhikihistus esindab seda diskussiooni väga eredalt (vt Kaiser, *Grundriss der Einleitung*, 74), kuid õiglaste-õelate vastandamisele pühendatakse märkimisväärselt vähe ruumi.

teoloogilistest mõtisklustest lähtunud mõttekäike inimese saatusest. Selle diskussiooni õitseajast pärineb ka tolle vaimulaadi küpseim tunnistus — Ps 1. Ilmselt oli kogu Iisraeli vaimne eliit tegev uuema psalmikirjanduse tekke ning vanema traditsiooni redigeerimise juures.³² Erinevad grupid selles liikumises võisid küll tekkida juba eksiili ajal, kui veel praktiliselt kogu Iisrael sai end nimetada צַדִּיקִים, õiglased, kuid alles hiljem muutus gruppidesse lahkumine nii oluliseks, et enda tähistamiseks tuli kasutusele võtta alternatiivsed nimed nagu hassiidid või esseenid.

Esimesest psalmist võime järeldada, et õiglusredaktsioonide koht ei olnud kultus, vaid õiglaste Seadusest ehk Toorast juhitud isiklik elu, et psaltrist saaks õiglaste õpetusraamat.³³ “Moraal ja mitte kultus on Seaduse kvintessents,” ütleb Julius Wellhausen õigusega.³⁴

*Juudi usu ceterum censeo.*³⁵ Paljud meie sajandi eksegeetid, kes tahavad psalmiraamatut, vaatamata selles esinevatele rohketele kirjanduskriitilistele probleemidele, tõlgendada ühtsena,³⁶ võivad meil aidata paremini mõista redaktorite kavatsusi. Ikka uued ja uued põlvkonnad lugesid ja

³² Üksikisiku hünni kohta vt Frank Crüsemann, *Studien zur Formgeschichte von Hymnus und Danklied in Israel*, WMANT 32 (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1969), 306.

³³ Vt Levin, “Das Gebetbuch der Gerechten”, 361, 371; Zenger, “Der Psalter als Buch”, 31; Jürgen Van Oorschot, “Der Gerechte und die Frevler im Buch der Sprüche: Ein Beitrag zu Theologie und Religionsgeschichte des frühen Judentums”, *BZ* 2 (1998), 235; N. Füglistler, “Die Verwendung und das Verständnis der Psalmen und des Psalters um die Zeitenwende”, *Beiträge zur Psalmenforschung: Psalm 2 und 22*, J. Schreiner, Hrsg, FzB 60 (Würzburg: Echter Verlag, 1988), 355j.

³⁴ Julius Wellhausen, *Israelitische und jüdische Geschichte* (Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1901⁴), 214.

³⁵ Nii nimetab Wellhausen, *ibid*, 217 Iisraelis ikka ja jälle korduvat soovi jumalatuud hävitada.

³⁶ See on öeldud heas mõttes, nt on Hermann Gunkel tõlgendanud psalme just nende praegusest kujust lähtudes.

tõlgendasid psalme või kogu pühakirja oma ajastust lähtudes. Nendele oli VT elav suurus, mitte surnud traditsioon, seepärast kirjutasidki nad neid raamatuid edasi ja vastasid oma ajastu küsimustele. Nii peegeldab psaltri tänane kuju ekssiilijärgsete sajandite mõttemaailma kuni hellenistliku ajani, vahendades muidugi ka vanema traditsiooni võimsat pärimust. Tänapäeval eksegeedil ei jäägi vanemate kirjanduslike kihistuste uurimisel muud üle kui võtta nende ümberkujundamisi ja sobitamisi ülimalt tõsiselt.

Kuigi sajandite jooksul tuleb soov õelaid hävitada üha selgemalt esile, ei või seda pidada Iisareli usu põhijooneks. See jääb *ceterum censeo*'ks, kuna tähtsaimaks on ja jääb elav suhe Jumalasse. Näiteks ühe ehedaima seda aspekti käsitleva raamatu — Iiobi — iva ei peitu teodiike küsimuses, teo-tagajärje seaduse õigustamises või süütu kannatamise probleemides, vaid punktis, kus Iiobi raamatu põhikihistus ja kõik täiendused on imepäraselt ühel meelel: “neutraalne jumal pole mingi Jumal”.³⁷ Iiobi raamatu põhikihistuse autor ei tahtnud tõestada Iiobi süütust, sest see oli talle selge, seevastu aga võisid oma ekstreemse toora-kuulekuse poolest kuulsad Qumrani esseenid, kes peaaegu et predestinatiivselt eitasid isegi õelate pöördumisvõimalust, kirjutada vaid mõne sajandi pärast:

Ja ma mõistsin, et mitte kellegi juures pole õiglust ega inimese juures vaga teed.³⁸

Iiobi raamatu luule- ehk dialoogiosa Iiob ei käinud “õelate nõu järgi”, kuna tema küsimus Jumala käskude (מִצְוֹת) järele oli elav. Tema võitlus on võitlus õiguse eest olla õiglane. Psalmides mõistsid õiglased end sarnaselt:

³⁷ Wellhausen, *Israelitische und jüdische Geschichte*, 216. Veel tähelepanuväärsem on siinkohal aga seos kristluse olemusega.

³⁸ Nii 1QH IV,30 (Eduard Lohse, *Die Texte aus Qumran: Hebräisch und Deutsch* (München: Kösel-Verlag, 1964), 126jj). Vrd Ps 143:2 ja 130:3.

nad ei ole kurjad, kuna nad ei tee ega taha teha midagi õelat; selline hoiak on aga nende lakkamatu Jahve õpetuse üle mõtisklemise tulemus (Ps 1:2). See on ka protest õelate hulga järjekindla kasvu vastu, mis lõppes loomulikult põleva sooviga nad maa pealt pühkida. Kõigele vastas õiglaste kindlus eneses ja oma tulevases pääsemises, mida oodati koos eshatoloogilise kättemaksuga õelatele.

Psalme ja eriti õiglusredaktsioone tõlgendades ei tohiks säärast vaatenurka niisiis unustada. Lõplikku tõde on aga raske välja selgitada, sest tuleb tunnistada paradoksi — vaatamata Jahve seadmisele ülemaks käskudest ja keeldudest, oli see Iisraeli vagade omapärane toorakuulekus õiglaste ja õelate vastandamise näol ajaarvamise vahetuseks nii kaugele arenenud, et maailm vajas Jeesuse sündi, kellegi sündi, kes kuulutaks (Mt 5:43jj):

Te olete kuulnud, et on öeldud: Armasta oma ligimest ja vihka oma vaenlast! Aga mina ütlen teile: Armastage oma vaenlasi ja palvetage nende eest, kes teid taga kiusavad, et te saaksite oma taevase Isa lasteks — tema laseb ju oma päikest tõusta kurjade ja heade üle ning vihma sadada õigete ja ülekohtuste peale!